

REQUIEM PENTRU UN INSTITUT DE CERCETARE

Michael Shafir

Cluj-Napoca

La mijlocul lunii mai s-a anunțat decesul unor rămășițe. Mă refer la ceea ce fusese odată prestigiosul Institut de Cercetare al posturilor de radio Europa Liberă/Radio Libertatea. Confruntat cu scăderea vertiginoasă a dolarului american, președintele acestui post de radio, Jeffrey Gedmin, a optat la Praga pentru funeralii finale și (de data aceasta) ireversibile.

Agonia a fost una lungă. Din cei peste o sută de cercetători, arhiviști și alt personal auxiliar al institutului care publica cu regularitate cele mai competente analize ale evenimentelor curente din Europa centrală și de est și din fosta Uniune Sovietică, distribuite săptămânal unei lungi liste de abonați, de la Consiliul Național de Securitate al Casei Albe, Departamentul de Stat, CIA și alte instituții americane, până la jurnaliști afiliați celor mai prestigioase publicații de pe mapamond și la specialiști din lumea academică, rămăseseră în ultimii ani la Praga numai trei analiști dintre „veterani” (Liz Fuller, Patrick Moore și Viktor Yasmann), cărora li se adăugaseră vreo patru recrutați în ultimii ani. Cu toate acestea, gama geopolitică pe care analizele lor, publicate începând cu anul 1997 numai pe Internet, era incredibil de largă: de la statele aparținând fostei Uniuni Sovietice, la cele ale fostei Republici Federale Yugoslavia și Albania, precum și la Orientul Mijlociu (îndeobște Afganistan, Irak și Iran).

România nu mai era „acoperită” de la sfârșitul verii anului 2005, când subsemnatul a optat să accepte oferta Universității „Babes-Bolyai” din Cluj și să candideze pentru un post de profesor la această prestigioasă instituție. Opțiunea mea se datorase atât propriei dorințe de a reveni la profesiunea pentru care optasem de la începutul carierei mele, cât și „citirii viitorului” în cadrul unor circumstanțe tragicomice. Îmi devenise clar că Statele Unite nu mai erau interesate de regiunea Europei de est și că tendința este de a reduce cât mai drastic atât emisiunile de radio, cât și auxiliarele acestora, printre care și așa-numiții „analiști regionali” din rândul cărora făceam acum parte. Imediat după căderea „cortinei de fier” în 1989, fuseseră eliminate emisiunile pentru Ungaria și Polonia. Odată cu mutarea (din motive atât simbolice, cât mai ales economice) posturilor de radio la Praga în 1995, încetaseră emisiunile pentru Cehia (cele pentru Slovacia aveau să continue câtva timp), iar mai târziu au fost substanțial reduse emisiunile pentru România. Astăzi

postul mai emite o jumătate de oră de luni până vineri pentru ascultătorii care în trecut atinseseră cota de audiție cea mai ridicată din toată regiunea și o oră pentru cei din Republica Moldova, dar toată săptămâna. Și emisiunile pentru Bulgaria și statele baltice fuseseră între timp eliminate. Bineînțeles că analiștii nu puteau supraviețui decât cu greu și numai în cazul în care erau dispuși sau capabili să acopere o gamă regională mult mai largă decât fusese cazul în trecutul münchenez. Astfel, m-am găsit personal în postura de a deveni „analist regional principal”, acoperind pentru un timp nu mai puțin de șapte state din Europa centrală și de est, și editor al publicației „East European Perspectives” timp de șase ani. Era, de altfel, singura publicație supraviețuitoare care acoperea, o dată la două săptămâni, aspecte legate de regiunea noastră.

Nici această miraculoasă dar, prin natura lucrurilor, temporară supraviețuire nu fusese lipsită de aventuri. Când postul s-a mutat la Praga, echipa de analiști (drastic redusă numeric, dar încă viabilă) a fost integrată într-un nou institut de cercetare, Open Media Research Institute sau OMRI, finanțat de Fundația Soros. Acolo, echipa publicase revista „Transitions”, mostenitoare a prestigioaselor publicații müncheneze (în ordine cronologică) „Report on Eastern Europe”, „Report on the USSR” și „RFE/RL Research Report”, precum și un buletin de știri zilnic, și el continuator al unei publicații müncheneze similare. Numai că după nici doi ani, filantropul american de origine maghiară a hotărât să taie finanțarea OMRI. Au supraviețuit cinci (cinci!) analiști, reînțorși oficial la instituția-mamă. Acum, totul s-a încheiat.

Istoria institutului nu poate și nu trebuie să fie despărțită de istoria postului de radio. Ele acționau în simbioză, ceea ce implică, totuși, și o separare. Inevitabil, colaborarea și-a avut momentele ei de tensiune. Nu este momentul să le revoc decât în trecere, și mă îndoiesc că o voi face vreodată (sper să nu am niciodată timp să îmi scriu amintirile). Dar nu se poate trece cu vederea că această colaborare a depins în bună parte de personalitatea directorilor celor două „ramuri”. Unii membri ai secției române de cercetare (pe atunci neintegrată într-un institut separat) au jucat un rol nefast, ba chiar odios, în încercarea de demitere a lui Noel Bernard. Vor trebui să trăiască cu această rușine sau au luat-o deja cu dânsii în mormânt. Din fericire, și spre deosebire de mașinațiile cu coloratură antisemită care duseseră la demiterea lui Bernard cu ani înainte, planul a eșuat. Bernard a trebuit să fie lichidat altfel. De către Securitate, după cât se pare. Cartea pe care o scrie Nestor Rateș va elucida pe cât posibil acest sinistru moment din istoria războiului rece.

Pe primul director al secției române de cercetare, Ion Gheorghe, l-am cunoscut în cursul primului meu stagiarat la Europa Liberă (1965-1967) și, mai târziu, când mă documentam în arhivele postului pentru lucrarea de doctorat. Era fiul ambasadorului la Berlin cu același nume din perioada antonesciană. Dacă opiniile sale erau sau nu similare cu cele ale tatălui său, nu pot spune. Dar era fără

Îndoială conștient că ele „nu se mai poartă” și, om inteligent fiind, era destul de precaut pentru a nu le exprima nici față de conducerea americană a postului, nici față de evrei. A avut o moarte tragică, într-un ospiciu, după ce căzuse pradă maladiei care i-a guvernat viața: harpagonismul. A fost urmat de George Ciorănescu, un naționalist de veche coloratură cu care, deși l-am cunoscut de asemenea, nu am avut decât un sporadic contact. Și Ciorănescu fusese implicat în „complotul anti-Bernard”, ceea ce duse la demiterea sa din personalul postului de radio. O decizie a Tribunalului Muncii impuse însă reangajarea acestuia, și așa se explică numirea lui în postul de director de cercetare. Când s-a pensionat, a fost urmat de Anneli Utte Gabanyi, pe care în bună parte o formase. Gabanyi a demisionat în 1987 din motive personale. Mă aflam din nou la Europa Liberă din 1985, în postul de director adjunct al Departamentului pentru Cercetarea Opiniei Publice. Un post înalt, foarte bine remunerat, dar care mă plictisea îngrozitor. Pur și simplu nu mă interesa să aflu dacă țărani polonezi, spre exemplu, ascultă sau nu emisiunea destinată satelor între 5 și 6 dimineața. Așa se face că am candidat pentru postul eliberat de Anneli. Și până la lichidarea secțiilor de cercetare și integrarea lor în institutul despre care scriu acum, am funcționat ca director al secției, deși această opțiune implicase o reducere substanțială în venit.

Colaborarea cu postul de radio a depins, din nou, de personalitatea directorilor. Sigur că nici a mea nu era una ușoară, mai ales că unghiul de analiză avea să se schimbe substanțial odată cu venirea mea la conducerea secției. Adio admirație abia mascată pentru naționalismul de coloratură ceaușistă, adio fabricării de disidenți cu voie de la poliție de genul Eugen Barbu sau Ion Lăncrănjan. Ceea ce a creat nu puține probleme cu unii membri ai staffului secției, și ei educați în spirit ciorănescian, dar, mai ales, cu colegi din secția română. Din fericire pentru mine, tocmai se pensionase un fost declarat SS-ist, care fusese ani de zile un arhivar extrem de conștient, și care, după 1989, avea să-și publice niște memorii care îmbină extremismul, antisemitismul și mitomania (nu era singurul, îl bătea la acest capitol Max Bănuș din secția română, un notoriu mincinos). Am avut marea plăcere și onoare de a-l avea drept partener, coleg și prieten personal pe Vlad Georgescu, directorul de atunci al secției române. Și el, după cât se pare, lichidat în același mod ca Noel Bernard. Atâta timp cât Vlad și succesorul său, Nestor Rateș, au fost directorii departamentului românesc, colaborarea a fost excelentă. Ceea ce a încetat odată cu desemnarea lui Nicolae Stroescu-Stănișoară ca director al postului, după ce Rateș și-a prezentat demisia din motive personale și s-a întors la Washington. Culmea este că am fost consultat de către conducerea americană și am fost unul dintre susținătorii acestuia la postul din care avea să distrugă aproape tot ceea ce creaseră precedesorii săi, dar mai ales echidistanța față de partide politice care se impunea odată cu schimbarea regimului în România. După ce am fost de două ori admonestat de Stroescu în ședințele departamentului românesc, am încetat să mai particip la ele. Nu era de datoria mea să o fac, o făceam din plăcerea de a schimba

civilizat analize cu colegi. Pășunismul stroescian nu permitea însă așa ceva. La rândul meu, nu vedeam de ce trebuie să mă las convins că nu ar fi nimic rău sau greșit în a critica viziunile „organice” ale istoriei propagate înainte de căderea regimului comunist și susținute, de altfel, de Stroescu-Stănișoară. La urma urmei, cu colegii mă puteam întâlni și în afara ședințelor de departament. Așa se explică și de ce, imediat după evenimentele din decembrie 1989, Stroescu explica doct că Armata Română nu a tras niciodată în cursul istoriei ei asupra populației civile (dar 1907? dar 1929? dar 1933, ca să fac puțină propagandă comunistă, că tot mă desemnează unii ca atare?) și nu o putea face nici acum. Sub scurtul directorat al lui Emil Hurezeanu nu mai putea fi vorba de colaborare sau nu. Toți ne pregăteam de plecarea de la München, iar Hurezeanu a plecat primul. La Deutsche Welle.

Despre performanțele secției române sub conducerea mea să vorbească alții. Sau să se documenteze despre ele. La dispoziție le stau arhivele institutului transferate la Universitatea Central-Europeană, dar și arhivele mele personale (inclusiv analizele secției de cercetare începând cu anii '60) pe care le-am donat Universității unde azi funcționez ca profesor. În ceea ce a fost bun în aceste performanțe, datorez enorm de mult colegilor. (Ceea ce a fost greșit îmi asum în întregime). În primul rând lui Vlad Socor și lui Dan Ionescu. Mai puțin altora, al căror nume trebuie totuși menționat: Mihai Sturdza (când nu se ocupa de heraldică, adică mai tot timpul), Crisula Ștefănescu (cu analize cultural-politice demne de „Flacăra” păunesciană) și răposatul Paul Gafton. Care mi-a prezentat o primă lucrare cu titlul „AIDS for Romania”, ce se voia o traducere în limba engleză a intenționatului titlu *Ajutoare pentru România* și care, specialist în economie fiind, avea dificultăți în calcularea corectă a procentelor. Oricum, primii doi au fost curând transferați la secția română, iar Gafton mi-a spus clar că nu se va confrunta cu mine niciodată deoarece „directorul are întodeauna dreptate”. Am avut și plăcerea de a colabora cu doi arhiviști devotați, Carmen Pompey și Dan Stancu, dar și ghinionul că poziția SS-istului mai sus menționat a fost moștenită de o doamnă care avea în comun cu acesta mitomania.

Ce a rămas din toate acestea? La modul personal, enorm de mult. La urma-urmelor, este vorba de 25 de ani de viață profesională. La modul instituțional, teamă îmi este că nu va rămâne nimic. Deja la Praga constatasem că RFE/RL nu are memorie instituțională. Noii directori pur și simplu detestau să li se atragă (de mine sau de altcineva) atenția că la München se proceda „altfel” și că este păcat să renunți la proceduri care fuseseră cheia victoriei în războiul rece. Nu a mai rămas nimeni care să salveze de la sinucidere instituțională comori cum ar fi arhiva războiului rece sau a instituției monarhiei, pe care Carmen, Dan și cu mine o ascunseserăm în ciuda dispozițiilor unor „specialiști” washingtonieni de a o distruge după 1989, când ni se spusese „that is irrelevant history”. Astăzi acele dosare sunt (sper) la Budapesta. Sau, în cel mai bun caz, cercetătorii viitori vor trebui să cotrobăiască prin arhive rămase neclasificate, cum sunt cele ale

emisiunilor de radio, expediate fără inventar sau opis la Hoover Institute din Stanford, California. Deci, Requiem pentru un institut de cercetare. Sau, mai degrabă, burlescă.

Post scriptum. Finale Disgrazioso: După ce în iunie se anunțase încetarea emisiunilor în limba română din motive financiare (sic transit gloria pfundi!) ale vajnicului BBC, iată că în ajunul Zilei Independenței Statelor Unite se anunța că și emisiunile în limba română ale Europei Libere li se alătură într-o „lume mai buna”. Să doarmă în liniște în Vax Americana.

Requiem for a Research Institute

Abstract

Requiem for a research institute brings up the historical transformations/alterations suffered by Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute since 1965. The author recalls the activity of director Noel Bernard, and the aftermath of his disappearance. There are evoked spectres of past researchers and analysts who marked the history of the research institute. The actions of former directors encounter the author's criticism, as his collaboration with the radio station depended upon the leaders character and perception of certain realities. An episode remembered deals with the specifications to destroy the cold war archive of the institute, after 1989, classified as "irrelevant history". The last years of the establishment led to "institutional suicide", without anyone trying to save the organization, which finally ceased to exist, resting in a "better world".

Key words: Radio Free Europe, Noel Bernard, archive, Cold War.